

DELIKVENT HULQ-ATVOR KELIB CHIQISH SABABLARI**Asilova Sanobar Xatambojevna**

Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

Ibragimov Asadbek

Qo‘qon universiteti Psixologiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Voyaga yetmaganlarni orasida noqonuniy xatti-harakatlarni sodir etilishi bu juda achinarli holatlardan hisoblanadi. Delikvent ahloqni yuzaga kelishi sabablari va unga ta‘sir etuvchi omillar turlicha bo‘lishi mumkin. Maqolada delikvent ahloqni kelib chiqish sabablari, uni bartaraf etish usullari o‘rganib chiqilgan. Shuningdek mavzu yuzasidan fikrlar bildirilib, taklif va xulosalar berib o‘tilgan

Kalit so‘zlar: delikvent, stereotiplar, huquqbuzarlik, shaxsiy omillar, depressiya, oila ta‘siri, oiladagi nizolar, ta‘limning kamchiligi, ommaviy axborot vositalari.

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti va rivoji uning o‘sib kelayotgan yosh avlodiga bog‘liqdir. Bugungi kunda shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonimizda o‘smirlarning har tomonlama sog‘lom voyaga yetishi har bir katta avlodning vazifasidir. O‘smirlar o‘rtasida jinoyatchilikni kelib chiqishi sabab va omillari dolzardir. Avvalo delikvent xatti-harakatlari nima? – degan savolga javob bersak. Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyat harakatlari yoki ijtimoiy normalarni buzuvchi harakatlar-delikvent axloq sifatida tasniflanadi. Masalan, o‘g‘irlik, vandalizm, hujum, giyohvand moddalarni iste‘mol qilish, uydan qochish, maktabdan qochish. Og‘irligi, kichik jinoyatlardan tortib og‘ir jinoyatchiliklar bo‘lishi mumkin. Noqonuniy xatti-harakatlar ko‘pincha ommaviy axborot vositalarida buzg‘unchilik yoki mayda o‘g‘irlik sifatida tasniflangan bo‘lib, huquqbuzarlik huquqiy va ijtimoiy me‘yorlarni buzuvchi xatti-harakatlarning keng doirasini o‘z ichiga oladi. Bu, birinchi navbatda, yoshlar bilan bog‘liq bo‘lib, ko‘p qirrali sabablar va jiddiy oqibatlarga olib keladigan murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Shuni yodda tutish kerakki, huquqbuzarlik faqat ma‘lum bir ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda kelib chiqishi yoki etnik kelib chiqishi bilan bog‘liq emas. Uning sabablarini tushunish va har tomonlama bartaraf etish huquqbuzarliklarning oldini olish va yoshlarni ijobiy qarorlar qabul qilishiga ko‘maklashish ota-onalar va pedagoglar hamda mas‘ul vazifani bajaruvchi shaxslarning oldilarida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Inson dunoyga kelganida jinoyatchi yoki huquqbuzar bo‘ib kelmaydi. Huquqbuzarlikni sabablarini o‘rganish jarayonida ijtimoiy me‘yorlar va qonunlarni buzuvchi harakatlarni o‘z ichiga olgan jarayonlar nazarda tutiladi. O‘smir nega jinoyat sodir etadi yoki huquqbuzarlikka moyil bo‘ladi?- buning sabablari turlicha. Eng birinchi biz oila muhiti ta‘sirini ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari shaxsiy omillar, depressiya, tashvish, ijtimoiy-iqtisodiy, do‘stlar ta‘siri, shuningdek internet olamidagi turli yot g‘oyalarni ham ko‘rishimiz mumkin.

Shaxsiy omillar: bunda shaxsning psixologik xususiyatlar muhim rol o‘ynaydi Agressiya va qoidalarni buzish bilan tavsiflangan xulq-atvori buzilgan bolalarda huquqbuzarlik xavfi yuqori bo‘ladi. Bundan tashqari shaxsiy omillar kognitiv nuqsonlar qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga to‘sqinlik qilishi mumkin, bu esa yoshlarni tengdoshlarining bosimiga va xavfli tanlovlarga ko‘proq moyil bo‘ladi. Depressiya, tashvish va hissiy beqarorlik kabi ruhiy

salomatlik muammolari ham huquqbuzarlikka hissa qo‘shishi mumkin. Bu sharoitlar yolg‘izlik, g‘azab va umidsizlikni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa huquqbuzarlik bilan kurashish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, giyohvand moddalarni suiiste‘mol qilish ko‘pincha delikvent bilan birga sodir bo‘ladi. Giyohvandlik va alkogol o‘smirlarda nafaqar o‘smirlarda balki hammada fikrlashni buzishi, tajovuzkorlikni kuchaytirishi va bu odatni qondirish uchun pulga bo‘lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi. Bu esa o‘z navbatida o‘g‘irlik yoki boshqa jinoiy faoliyatga olib kelishi mumkin.

Oila ta‘siri: Huquqbuzarlik ko‘pincha oiladagi disfunktsiya bilan bog‘liq. Nazorat, hissiy qo‘llab-quvvatlash va aniq chegaralar yo‘qligi bilan ajralib turadigan beparvo ota-onalar yoshlarni o‘zlarini ishonchsiz his qilishlari va uydan tashqarida, deviant tengdoshlar guruhlari orasida bo‘lishiga sababchi bo‘lib qoladilar. Qattiq va jazolovchi ota-onalar ham salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Doimiy tanqid va jismoniy jazo norozilik va isyonni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa yoshlarni huquqbuzarliklarga olib keladi.

Oiladagi nizolar: bola shaxsida stressli muhitni yaratadi, bu esa yoshlarda sog‘lom kurashish mexanizmlarini rivojlantirishni qiyinlashtiradi. Oiladagi zo‘ravonlikka guvoh bo‘lish bu masalani yanada murakkablashtiradi, chunki zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan bolalarning o‘zlari zo‘ravonlik qurboni yoki jinoyatchiga aylanish ehtimoli ko‘proq. Bundan tashqari, ajralish yoki ajralish natijasida buzilgan uylar beqarorlik, hissiy iztirob va ijobiy rol modellarining etishmasligiga olib kelishi mumkin, bu esa delikvetlikga hissa qo‘shishi mumkin.

Ijtimoiy va madaniy ta‘sirilar: Oiladan tashqari ijtimoiy va madaniy omillar ham bola kamolotiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Tengdoshlar bosimi, ayniqsa o‘smirlik davrida katta rol o‘ynaydi. O‘smirda tan olinish istagi yoshlarni guruhning taxminlariga moslashish uchun huquqbuzarlik qilishga olib kelishi mumkin. Zo‘ravonlikka ta‘sir qilish jamiyat ichida yoshlarni tajovuzkorlikka befarqligi va huquqbuzarlik xatti-harakatlarini normallashtirishi mumkin. Jinoyatchilik darajasi yuqori bo‘lgan jamoalar huquqbuzarlik odatiy hol bo‘lib ko‘rinadigan muhitni yaratadi. Bu esa jinoiy xatti-harakatlarning oqibatlarini kamaytiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Kambag‘allik ta‘lim imkoniyatlaridan, ijobiy namunalar va ko‘ngilochar tadbirlardan foydalanish imkoniyatini cheklashi o‘smirga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Kam ta‘minlangan oilalarda yashovchi yoshlar kelajakka umidsizlikni his qilishlari mumkin, bu esa ularni ijtimoiy hayotga jalb qilishga ko‘proq moyil qiladi. Guruhlar yoki huquqbuzarlik faoliyati bundan tashqari, huquqbuzarliklarni davolashda irqiy va etnik tafovut mavjud. Ozchilikdagi yoshlar ko‘pincha nomutanosib ravishda politsiya tomonidan nazorat qilinadi va huquqbuzarlikda ayblanadi, bu esa adolatsizlik va begonalashish tuyg‘usini uyg‘otadi, bu esa huquqbuzarliklarni yanada kuchaytiradi.

Ta‘limning kamchiligi: Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik va maktabni tashlab ketish huquqbuzarlik bilan chambarchas bog‘liqdir. Maktabda kurashayotgan yoshlar umidsizlik va o‘zini past baholaydilar, bu esa ularni isyonkor xatti-harakatlarga moyil qiladi. Bundan tashqari, resurslarning etishmasligi, nazoratning yetarli emasligi va zo‘ravonlik madaniyati bo‘lgan maktablar huquqbuzarlikni rivojlantiradigan muhitni yaratishi mumkin.

Ommaviy axborot vositalarining roli: Ommaviy axborot vositalarida zo‘ravonlik va jinoiy faoliyatni tasvirlashning ta‘siri davom etayotgan munozara mavzusidir. Aniq sabab-oqibat

munosabatlari noaniq bo‘lib qolsa-da, zo‘ravonlik mazmuniga haddan tashqari ta‘sir qilish atrof-dagilarni zo‘ravonlikka befarq qoldirishi va huquqbuzarlik xatti-harakatlarini normallashtirishi mumkin. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalarida jinoiy hayot tarzini ko‘rsatuvchi omillar jinoyatchilikni ayrim yoshlar uchun jozibali ko‘rsatishi mumkin.

Xulosa: Huquqbuzarlik bitta omil bilan yuzaga kelmaydi; aksincha, u individual, oilaviy, ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ta‘sirlarning murakkab o‘zaro ta‘siridan kelib chiqadi. Ushbu ko‘p qirrali sabablarni tushunish samarali aralashuv strategiyalarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Xavf ostida bo‘lgan yoshlarni erta aniqlash va qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, oila va mahallalarni mustahkamlash huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Bundan tashqari, ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklarni bartaraf etish, ta‘lim imkoniyatlarini yaxshilash va ijobiy ijtimoiy me‘yorlarni ilgari surish sog‘lom rivojlanishni ta‘minlaydigan va huquqbuzarlik xavfini kamaytiradigan muhitni yaratiladi. Huquqbuzarlik, ayniqsa, voyaga etmaganlar, individual, ijtimoiy va jamoaviy omillarning kombinatsiyasi ta‘sirida murakkab hodisadir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, turli xil xavf omillari huquqbuzarlik rivojlanishiga yordam beradi, ammo bu xavf omillariga ega bo‘lgan barcha shaxslar jiddiy yoki surunkali jinoiy xatti-harakatlar bilan shug‘ullanishmaydi. Huquqbuzarlik xulq-atvorini tekshirishda biologik, psixologik, xulq-atvor va atrof-muhitning o‘zaro ta‘sirini hisobga olish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smit, Jon. Delevint: keng qamrovli tadqiqot. Nyu-York: Akademik matbuot, 2023.
2. Braun, Sara. Delevintning kelib chiqishini o‘rganish. London: Ilmiy nashrlar, 2022.
3. Garsiya, Mariya. Zamonaviy jamiyatda Delevint fenomeni. Los-Anjeles: Tadqiqot instituti, 2021.
4. Chen, Vey. Delevintning madaniy oqibatlarini tahlil qilish. Pekin: Akademik nashriyot uyi, 2020.
5. Patel, Rajesh. Delevintning shaxslarga psixologik ta‘siri. Mumbai: Behavioral Studies Journal, 2019.
6. Asilova, S. X. (2023). O ‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO ‘NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
7. Alijon, M., Rahmonjon, A., & Asilova, S. (2023). TA'LIM JARAYONIDA ISH STRESSI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLARGA PSIXOLOGIK YECHIM. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 854-860.
8. Asilova, S., & Abdulxaqov, N. (2024). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASB-HUNAR TANLASH MUAMMOLARIGA PSIXOLOGIK YORDAM. *Interpretation and researches*.
9. Xatamboyevena, A. S. (2024). O ‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO ‘NALTIRISDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YORDAM. *JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN*, 7(1), 16-20.
10. Asilova, S. X. (2023). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASB TANLASH MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI. *YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS*, 2(8), 12-16.

11. Rahmonjon, A., & Asilova, S. (2023). BILISH JARAYONLARI PATOLOGIYASI. *QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 770-772.
12. Alijon, M., Iqlimaxon, A., & Asilova, S. (2023). BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINI MAKTABGA MOSLASHUVIDA PSIXOLOGIK YORDAM. *QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 861-864.
13. Xatambojevna, A. S. (2023). MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYALANAYOTGAN 6-7 YOSHLI BOLALARNI IJTIMOY-HISSIY RIVOJLANISHINING SHARTSHAROITLARI. *O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(17), 344-350.
14. Raximjonovna, U. N. (2023). O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA “TARBIYA” FANINI O‘QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISH. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(6), 232-237.
15. Asilova, S. X. (2023). O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEKANIZIMLARI.
16. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O‘QUV - MA‘NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). *Educational Research in Universal Sciences*, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5519>
17. Umarov Tokhirjon. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. *International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives*, 2(2), 1–6. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/28>
18. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnali*, 3(2), 18–25. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655>
19. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 18-21.